

Frihet

Av Mårten Spångberg

”**Ein, zwei, drei, die Kunst ist frei**” skrek man mest hela tiden då när punken fortfarande hade ensamrätt på skruviga frisyrer och mångfärgat hår. Vad som aldrig föll mig in att fundera på var vad konstens frihet innebär. Vi tar det väl förgivet lite till mans att konsten ska vara fri, ordet är ju ändå fritt och vi lever på ett annat sätt i det som kallats demokrati. Men ett två tre, om konsten ska vara fri, jag menar verkligt fri, så innebär väl det också att betraktaren, åskådaren, läsaren, lyssnaren också måste bemyndigas frihet. Om konsten vill eller ska vara fri så måste också åskådaren vara fri. Friheten är, eller ej, underbar men är ju inte fri om den samtidigt ställer krav. Frihetens baksida är dess nödvändiga avsaknad av ansvar, för något annat än sig själv som frihet.

Vanligen uppfattar jag att vi anser att om konsten är fri så gör den heller inga kompromisser, samtidigt har konstens frihet inget pris utan är en fråga om en eller annan form av värdighet. Inget pris varken hit eller dit, dvs. inget pris är för högt för konstens frihet och likväl konstens frihet kommer inte med något pris, friheten kostar inget. Kanske måste vi modifiera en smula.

Uppenbart är hur som helst att om konsten aspirerar till att vara fri kan den inte göra anspråk på något annat också, åtminstone inte i avseende på uttryck. Det innebär att konsten, om den avser vara fri, fri i orders stramare bemärkelse, inte kan eftersträva något som helst politiskt. Den kan uppfattas som politisk men inte ha några politiska eller för den delen andra avsikter. Priset för en fri konst är att den inte aktivt kan interagera med samhället, att den inte kan vara politiskt engagerad eller göra anspråk på vad det omfattar att vara mänsklig. Inga problem, antingen kör man hårt på konstens frihet eller också gör man inte konst alls utan böjer den in i det användbara, teleologiska, etiskt rättskaffens vilket är ett område som inte omfattas av det estetiska omdömet, dvs. av smak utan helt och hållet svalts av instrumentalisering, dvs. omdömet är etiskt.

Passus. Uppenbarligen har konsten aldrig varit fri i någon mer anspråksfull bemärkelse. Under en allt för lång diskussion om konstnärlig forskning brast en aktad artist och konstnärlig ledare ut: ”Konstnärlig forskning, konstnärlig forskning, vad i helvete hände med konstnärlig frihet?” Kanske inte den mest intelligenta kommentaren för konsten var väl inte så där särskilt fri i välfärdens Norden, var väl heller inte så fri när den stöttades av mecenater (som ju inte villa ha något tillbaka...), Louis XIV, staten, kyrkan, you name it. Nope, konsten har aldrig varit ens en smula fri. I bästa fall lite småfri eller lagom fri för att inte göra någon nämnvärd skada men av och till utgöra ett pikant inslag i samhället. Cyniskt, absolut men hellre cynisk än point blank naiv.

Den franska filosofen Tristan Garcia har vid tillfälle skärskådat liberalismen och pekat på att liberalen står inför ett knepigt val. Garcia identifierar två typer av liberal hållning, först en så kallad ”Kamikaze liberal” vilket innebär en liberalism öppen också för krafter som är totalitära och som avser att utplåna liberalismen. En dödsföraktande liberalism som till varje pris står upp för liberala ideal. Allmänt korkat kan man tycka men ideologiskt rakryggat.

Alternativet så kallad ”skenhelig liberalism” vilket är en liberalism som endast är öppen för ”goda” liberala hållningar och som lagstadgar emot politiska ordningar som motsätter sig liberala ideal, dvs. en liberalism som är väldigt lite liberal. Skötsamt och balanserat men ett ideologiskt haveri. Liberalens problem är uppenbarligen att båda varianterna är katastrofala vilket bäddar för att introducera narrativ, vars avsikt är att ”blindside” liberalismens ideologiska slafsighet. Liberalen vet att hon inte är fri men lever som om hon var.

Konsten och friheten står inför ett motsvarande dilemma, en frihet som är lagstadgad

har i själva verket inget med frihet att göra, men att vara i grunden fri innebär i slutändan också att göra sig tillgänglig för krafter som avser frihetens utplåning. Om konsten avser att vara fri, i någon djupare bemärkelse, kan den i konsekvensens namn inte samtidigt engagera sig utan måste förbli indifferent till sociala och politiska strukturer, kan inte lagstadga sin frihet och bli skenhelig. Den fria konsten är med beslutsamhet ett slags kamikazekonst, kanske inte riktigt som Yves Kleins hopp från andra våningen men det ligger något i att konsten inte inte kan vara ett så kallat "leap of faith".

Men om konsten aldrig varit fri oavsett sammanhang, politiskt, socialt eller kulturellt klimat, blir det då inte lite märkligt att prata om frihet? Ja och nej. Korrekt, konsten har aldrig varit och kommer aldrig att bli fundamentalt fri, men det kanske inte är dess uppgift? Uppgiften är istället att aspirera till frihet, att insistera på dess möjlighet även om det är en omöjlighet, att dra sig undan det sociala och politiska till förmån för en position som är singulär. Singulär inte att förväxla med individuell, personlig, egensinnig eller idiosynkratisk utan singulär i bemärkelsen, produktionen av en tidigare in-existerande spatio-temporal kapacitet. Konstens roll är inte att utropa och konsolidera frihet, vilket uppenbarligen inte längre är frihet, utan att producera möjligheter för dess uppkomst. Konsten kan inte vara något annat än Kamikaze, för att denna form av produktion, eller pro-duktion som Agamben föreslår, kan inte ha några andra avsikter förutom just det – möjligheten, men det finns inga, och måste inte finnas några garantier. Priset för detta är just att subjektet också måste ge upp sig själv, göra sig själv tillgängligt för möjligheten, men för att möjligheten ska förbli fri och inte instrumentell kan den inte bevakas av ett intakt subjekt. I korthet kan man säga att konstens fundament är löftet om frihet. Jean-Luc Godard har vid ett tillfälle sagt något i stil med att, kultur det är det vi äter. I dagens västerländska samhälle kan vi detektera ett politiskt anspråk att synonymisera kultur och konst, konstbegreppet förvandlas gradvis från ett estetiskt-filosofiskt begrepp till att omfamnas av sociologiska tonfall. Det är så klart inget fel på sociologi men dess perspektiv, vilket inte behöver förtydligas, är det sociala och dess funktioner, inte konst. En sociologisk hållning till konsten diskvalificerar den estetiska upplevelsens autonomi och gör konsten till en slags tecken, eller signal för olika former av determinerade sociala ordningar, mer eller mindre alternativa men aldrig mer än alternativa. Det är ingen överraskning att tänkare och konstnärer med liberala sympatier använder sociologiska teorier då dessa på ett utmärkt vis täcker över skenhelighet. Liberala estetiska tänkare förminskar konsten till kultur, omintetgör konstens autonomi (om än bara aspirerad) och gör konsten till ett verktyg i det politiskas tjänst. Liberal estetisk teori förvandlar konsten till dietik, gör den till kultur och, just det, fråntar konsten varje ens litet anspråk på eins, zwei, drei... gör den till något som vet att den inte är fri men låtsas som om. Kultur är det vi lever av och med. Kultur är toppen för vi kan förutsäga dess giltighet, resultat, politiska tonalitet, vad en speciell kultur ger upphov till och hur den aktiverar respons och aktivitet. Kultur är någon man designar, formar och som alltid landar i en sfär av det redan införstådda, kultur förbättrar eller försämrar men aldrig mer. Kultur oavsett form är alltid inskriven i ekonomiska ordningar vilket i förlängningen betyder att vi har den eller de kulturer pengarna, ekonomiska intressen anser önskvärd. Med andra ord, kultur är inte mer eller mindre än makt (power), dess dynamiker, spel och koaguleringar.

Något skumt tycks ha hänt med ordet kultur. I vårt samtida samhälle förefaller det som om kultur populärt betyder, lagom mycket integration, tillgänglighet, decentralisering, för barn och unga, härligt, glass och korv, lätt, ingen blir full men öltält ändå och så vidare. Smalt, specifikt, för konnässörer, högljutt, otillgängligt, svårt, krävande, anspråksfullt utan korv förefaller däremot vara något annat än kultur, kanske mest inget alls – sånt diskvalificeras generellt liksom oförblommerad populism i stil med mässor och nått Nike-jippo på stortorget. Sånt är inte kultur, det är elit eller kommers. Det förefaller närmast som om kultur idag sammanfaller med en liberal förståelse för vad god praktik, gott hushåll eller någon slags illusion om "the greater good", men det allmännas bättre från vems perspektiv, auktoriserad av vem. Precis, "follow the money".

Oavsett vad, i det ögonblick något kan ges en koppling till kommunistiska, socialistiska, kinesiska, modernistiska tonfall eller gudbevars den Sovjet-ryska epoken (efter 1927), Mussolini, Franco, Stalin, Mao, Althusser. Vad som helst som kan beskyllas för totalitärt är oavkortat uteslutet ur kulturbegreppet. Kultur är liksom per automatik kopplat till en enastående urholkad idé om demokrati. En demokrati som vi alla vet är just for show men som vi ändå tycker så mycket om att hoppas på. Kultur, särskilt med koppling till konst har på ett eller annat sätt blivit en slags sentimental hyllning till en idealiserad demokrati som aldrig existerat.

Men om kultur är det vi äter, vad är då konsten? "A pain in the ass" är kanske lite för enkelt men med hänvisning till Boris Groys inte helt avlägset. Konstens jobb eller ansvar kan inte vara att förbättra världen, kan inte vara en utsträckt hand som guidar oss till ett mer rättskaffens liv eftersom detta skulle instrumentalisera konstverket, göra det till ett verktyg i någons eller någontings tjänst. Detta skulle å ena sidan undergräva möjligheten att kontempera konstverket utan intresse – konstverket förvandlats till en service – men det skulle också göra konsten användbart som medel för att mobilisera ett folk, och baksidan är naturligtvis att konsten då blir till ett vapen, något som kan användas för att omvända, missionera eller förtrycka. I det ögonblick konsten ges riktning, kausalitet, har dess möjliga frihet i sin helhet sats ur spel. Konsekvensen är att konsten då inte heller kan skiljas från andra erfarenheter eller ting, utan måste värderas i enlighet med dess effektivitet, vilket kanske inte är något större problem men betyder till exempel att anslag till konsten inte längre kan motiveras.

Då konsten instrumentaliseras, värderas etiskt, är den ingenting annat än en vara, utbytbar mot vad som helst annat dvs. hänvisad till marknader och simpel konkurrens. Endast om konsten insisterar på sin autonomi, endast om den propsar på att vara fri kan anslag till konsten försvaras, men att aspirera på att vara fri innebär också att till samma grad insistera på att vara värdelös (inte i bemärkelsen dålig men utan värde).

Det är intressant att läsa att neoliberal tendenser och social engagerad konst till inte så liten grad använder samma argument för att rättfärdiga konsten i samhället. Aktivist orienterad konst och dess potentater menar på att konsten har ett syfte att upplysa och än hellre att bidra till utsatta individers och grupperas välmående, eller helt enkelt göra världen lite bättre. Med andra ord fullständig instrumentalisering.

Är det inte precis det samma som händer i relation till, i synnerhet statliga anslagsgivande enheter. För varje omgång ansökningar ökar trycket på att värdera konsten i relation till dess resultat. "Beskriv hur ni ska arbeta med att öka tillgängligheten för personer med funktionsnedsättning." Det är självklart allas vårt ansvar att verka för ökad tillgänglighet för person oavsett vilka de är, men verkar det inte lite lagom dubiöst att konstnärliga praktiker måste godkännas med avseende på deras nytthet innan dess konstnärliga sprängkraft värderas.

Dagens konst-policy med avseende på Kulturråd och liknade tycks uttrycka att konst vars värde för samhället inte kan beräknas får klara sig själv. Det är möjligt att statlig policy och aktivistisk konst har olika målsättning men metoderna för att skapa ett bättre och mer rättvist samhälle sammanfaller till oroväckande hög grad. Det skruvade är vidare att båda extremer på vår politiska arena använder samma argument, medan man tycker att den övertygade vänstern skulle ha lärt sig något från kommunistiska regimers ofta misslyckade anspråk på konsten, och på samma vis att liberaler borde se det patologiska i att använda konsten som verktyg. Vänder vi på argumentet blir det än mer ruggigt. Om konsten önskar vara fri kan den heller inte göra anspråk på publiken, men vad om konsten instrumentaliseras, fräntas sin möjliga eller aspirerade frihet innebär inte det också att publikens, och med det att respektive individs frihet

försvinner. Konstens roll är då inte längre att stimulera fantasi, kreativitet, vara en stunds verklighetsflykt eller bara vara enastående, utan att upplysa, utbilda, dirigera eller övertyga individen om vad som är rätt och fel. Och är det inte särskilt vidrigt när propaganda görs genom poetiska omskrivningar, med lite konstnärlig touch eller genom att ha en grupp unga människor övertygat skutta runt på en scen.

Dagens västerländska samhälle domineras eller styrs av krafter som generar ekonomi genom att individen fattar beslut. Sushi eller sashimi, espresso eller cappuccino, hus eller lägenhet, bil eller lokaltrafik, men besluten är inte individens utan fabricerade så att de generar konsumtion. Varje beslut är ett beslut som stimulerar vår neoliberal kapitalism, vilken spenderar omfattade resurser på att ge oss illusionen att besluten är personliga. Individen har i vår tid i sin helhet instrumentaliserats av ekonomiska intressen. Om konsten instrumentaliseras görs den det i hänseende på samma ekonomiska intressen, för oavsett om den politiska övertygelsen är vänster eller höger så är dess avsikt inte att avskaffa kapitalismen, bara ge den ett lite trevligare ansikte – båda sidor.

En konst som aspirerar på frihet är en konst som också med nödvändighet aspirerar på betraktarens, åskådarens, läsarens etc. frihet, inte bara friheten att tänka och tycka vad de önskar utan friheten att inte ta någon beslut, inte välja eller vara effektiv, inte ta ställning eller ingå i någon community, utan ges tid och plats att inte något alls, i all enkelhet att "withdraw" från alla former av ansvar förutom att ansvara för sig själv så som ansvarslös.

Ansvarslöshet emellertid är inte synonymt med att göra dåliga saker, att smutsa ner och leva rövare, snarare tvärtemot, ansvarslös innebär att göra sig indifferent till vad som anses vara eller inte vara ansvarfullt, till förmån för en neutral examinering av vad ansvar, etik, innebär. Endast en konst som insisterar på att vara fri kan uppfattas som en gåva, allt annat är bara hemläxa. Konst är inte kultur, men skapas alltid med avseende på rådande kulturer. Kultur omfattas av kunskap och det sociala, konsten däremot måste insistera på att den inte är kunskap, konsten är den existerar men är aldrig kunskap vilket dock inte innebär att den inte genererar kunskap eller upplevs i relation till kunskap. Att producera konst, den konstnärliga processen, oavsett hur den tar gestalt, är däremot alltid inskriven i kunskap. Konstnären likaså, omfattas alltid av kunskap och är alltid inskriven i sociala kontexter.

Det är väsentligt att göra skillnad mellan konstnärlig frihet och konstens möjliga eller aspirerade frihet. Konstnärlig frihet eller ännu värre konstnärens frihet är något vi naturligtvis har slaktat för länge sedan, i alla fall 50 år, men det är ju något i sin helhet annat än konstens frihet. Varje människa och varje mänsklig aktivitet bär ansvar för världen, vilket ansvar kan vara många men oavsett avsikt bär vi och våra aktiviteter ansvar för världen. Våra övertygelser, tankar och kontexter definierar hur och vilken sorts konst vi skapar. Men det är livsfarligt att betrakta konsten eller konstverket som en protes, som en förlängning och konstnärens subjekt. Den konst jag gör är min konst men bara för att min konst är våldsam betyder ju inte det att jag drämmer till folk på löpande band eller att jag propagerar för mer våld i samhället. Kanske det är så att vi idag kan se vad Jacques Rancière verkligen menade: någon emancipation kommer inte att inträffa så länge inte konsten tilldelas samma värdighet som åskådaren, endast en emanciperad konst kan generera en möjlig emanciperad betraktare. Konsten är inte mänsklig, den är konst och dess enda ansvar är till sig själv så som konst.